

কইনাৰ মূল্য

কিংতু একেশ্বরি একজন
ভিজ্ঞানীক : ১৯৪৪

॥ প্রথম প্রকাশ ॥

আচ্ছদাবীঃ ১৯৮২ চন

॥ প্রকাশক ॥

শ্রীবৈষ্ণব নাথ মাস

বিজ এজেক্ষিও এণ্ড কোং
তিনিচুকীয়া : অসম

॥ প্রচ্ছদ-পট ॥

গণেশ বন্ধু

কলিকতা

॥ ছপাঞ্জতা ॥

শ্রীবগজিৎ কুমার সামুহি

ভাস্তুর প্রিটার্চ

৮৩-বি, বিবেকানন্দ বোড়,

কলিকতা - ৬

মূল্যঃ বাব টকা

উচ্চরণ

এই উপভাসখনি মোব পঞ্জী
শ্রীমতী মাদিব হাতত
অর্পণ কৰিলৈ।

ଲିଖକର ଦୂଆଆର

ପଚୁଟୈ-ସମୀଜର ଓଚବତ ଯାଇ ଗୋଟିଏ ଥିଲା ; କାବ୍ୟ ଡେଖେନମକଳର ଭିତରରେ
ହିମକଳର ଲଗଡ ଯାଇଗତଭାବେ ପରିଚିତ, ଡେଖେନମକଳେ ଲଗ ପାଇଁ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ
ଲୋଧେ, ‘ମତୁର କିବା ଲିଖିଛେ ନେ ?’ ‘ଆପୁର ଆଜି-କାଳି ଲିଖିଥେ ମେକି ?’
‘ଆପୋନାର ଲେଖା ଆଜି-କାଳି ପଢିବିଲେ ପୋରା ମାଇ, କି ହ'ଜ ?’ …ଆକ
ଅବେଳ ।

ଦେଖା ଲାଗେ । ଗୋଟିଏ କବିବିଲେ ଗଲେ, ଲାଜ ଲାଗେ । ମୋର କେରୋଧର
ପୁଣି ଛାତ୍ର-ଜୀବନରେ ଲିଖା । ଏଠା ଚାଟି ମର ଆକ ହୃଦ-ଏଠା ପ୍ରହରର ବାହିରେ
ଚାକବିତ ଶୋହୋରାର ପିଚତ ଏକେ ଲିଖା ମାଇ ।

ବିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଷ୍ଟ କରେଇ, ଲିଖକ ଏକନ ନିହିଟ ସମୟର ଲିଖକ ମେକି ? ଯାକୌମକଳ
ମହୟ—ହିଁ ହେ ।

ତାବ ଉପବିଷ ମୋର ପଞ୍ଚମୀରେ ଅବତ ପେଲାଇ ଥାକେ, ‘ଲିଖାର ଚର୍ଚାଟୋ କିମ୍ବ
ଏକାଙ୍ଗରେ ଆବଶ୍ୟକ ହେ ବ'ର ଲାଗେ ।’ …ହିଁ ପରାଜିତ ।

ଅବେଳ ମୁହଁରୀ ଦେଖେ । ଅନ୍ତର ଫାଟି ଥାର । କାଗଜ-କଳର ଲୈ ବହି
ଥାଏ । ଯହ ସମୟ ଥାର । ଡାବ ମୋଲାର । ଡାବାଟେ ନୁକା-ଡାକୁ ଥେଲେ । ଲିଖା
ମହୟ ।

ଏଠେବାର କିନ୍ତୁ ତାବ ଗୋଲାମ । ବିଦୟ-ବିଦ୍ୟାରେ ଅଭାବ ନାହିଁ । ତାବ ଆକ
ତାବାର ହେ ଅଭାବ ଆହିଲ । ଲିଖି ଗଲୋ । ଶେଷ ହ'ଜ । ମୋର ଚାହ-ପାଦୀ
ନିଗବି ନିଗବି ହେ ଆହିଲ । ଉଦ୍ବାବ ମହାହର୍ମୁଦ୍ରିତ ମହୟ । କାବ୍ୟର ଅଭରନର
ପରିଷତିଟୋର କାବଣେ ହେ ।

ଏହା ହ'ଜ ‘କଇବାର ଶୁଣ’ର କର୍ମ-କାହିଲୋ । ହିଁ ନାଥ ହିଛିଲୋ ‘କତାବ
ଶୁଣ’ । ତିନିଚୁକ୍ରିଆର ‘ରିଜ ଏରେକି ଏଣ କୋ:’-ର କ୍ଲିନ୍ ବବେଳ ବାଖ ହାଲହେବେ
ଲିଖିଲେ, ‘କଇବାର ଶୁଣ’ ହ'ଲେ କେବେ ହେ ? ତାହିଲୋ, କାହିନୀଟୋତ ଗଜା
ଚିରପଟ (Silvan setting ?) ଆହେ ସେତିଆ ଏହି ବାବଟୋ ବୋଲା ବହା ।
ହିଲୋ ତାକେ ।

ଟେପଚାମନ୍ଦର ପାତୁଲିପି ମୋର ଶିକ୍ଷାକ ଶ୍ରୀତ ଆମାଶ୍ରମର ବରତୀକୁମରରେ
ଚାହ ହବାଇ ହିଲିବ ଆକ ଏଠା Review-ର ଲିଖି ହିଲି । ମେଇବାବେ ଡେଖେନମ
ଓଚବତ ଯାଇ ବିଶେଷତାରେ ଥିଲା । ଆକ କୀ ଶ୍ରୀତ ବବେଳ ବାଖ ହାଲହେବ ଓଚବତ ;

বিজনে মানান অস্তুরিধাৰ সম্মুখীন হৈয়ো পুথিৰনৰ প্ৰকাশৰ দায়িত্ব বহু
কৰিলে ।

আৰু কৃতজ্ঞতা দীকাৰ বৰুৱাকৈ মোৰাবো মোৰ পঞ্চী শ্ৰীৰতী নাৰিব
সদা-অছপ্পেৰণাৰ ।

বহুতে মিজৰ জীৱনৰ ষটমারলীৰ লগত এই উপজ্ঞাসখনৰ ষটমারলীৰ
সামঞ্জস্য বিচাৰি পাৰ পাৰে । এই ভাস্তি কঠ, 'কইৱাৰ যুল'ৰ চৰিত্ৰৰোৰ আৰু
ষটমারলী সম্পূৰ্ণ কাৰমিক ।

—লিখক

॥ এক ॥

ছোরালৌজনীক বেচিব আজি কেইবাৰছৰো হ'ল ।

কিমান বছৰ হ'ল বা ?

মৌহাতৰ উৰ্জনী আঙুলিটোৱে বাঁহাতৰ পাঁচটা আঙুলিব
মূৰ গণি গণি কাৰক্ষমে হিচাপ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে ।

তাইক অস্ম দিবৰ সময়ত সেই ঠাইতে খেতি কৰিছিলোঁ । তাৰ
পিচত আকো সেই একে ঠাইতে এবাৰ খেতি কৰা হৈ গ'ল । আজি
তিনি বছৰমানেই হ'ল হ'বলা ।^১

সেই বছৰ বৰষুণ হোৱা নাহিল কাৰণে আকাল হৈছিল ।

তাৰ পিচত সেইবাৰ সেই পাঠাৰতে খেতি কৰিছিলোঁ । এতিয়া
হাবি ডাঠ হৈ গৈছে । আকো তাত খেতি কৰিব সময় হৈছেগৈ ।

অ, সেইবাৰেই মাটি-কঠালবোৰ কইছিলোঁ । কেইবাৰছৰো হ'ল
খাই আছোঁ ।

তাইক বেচিব পিচৰ বছৰটোতে বোৱা কঠালজোপাবপৰা
আজি ছফ্ট-তিনি বছৰ ধৰি কঠাল খাই আছোঁ ।

তাৰ ঠিক আগৰ বছৰটোতে বোৱা বাঁহজোপাবপৰা আজি
কেইবাৰছৰো ধৰি বাঁহ কাটি আছোঁ ।

তেন্তে ?

গিৰিয়েকৰ ঘৰলৈ যাদৰ বয়স যথেষ্ট হৈছে তাইব । তাইক
পঠিয়াবই জাগিব । কুলভনো কি কৰিব তাই ? পঢ়ি-শুনিনো কি লাভ
পাৰ ? কিবা বাবু-চাচাৰতো নহ'বই । অৱশ্যে - হ'লহৈতেনেই বা !
কিঞ্চ ডাঙৰ মানুহ হৈ সুৰি ফুৰিবলৈ গিৰিয়েকে এবি নিদিল তাইক ।

১। কিছুয়ান বিহিটি বছৰ মূৰে মূৰে একে ঠাইত কৰ খেতি কৰা হয় ।
উহাহৰণৰক্ষে কোনো কোনো ঠাইতে পাঁচ বছৰ মূৰে মূৰে আৰু কোনো
কোনো ঠাইত হচ-এৰাৰ বছৰ মূৰে মূৰে ।

ঘৰখন চোৱাৰ দায়িত্ব তাইবেই। খেতি-পথাৰ, গাহৰি-কুকুৰা চোৱাৰ
দায়িত্ব বা কাৰ ? তাইব। ল'বা-ছোৱালীক জালন-পালন কৰা,
শহৰ-শাহঝেকক সেৱা-কুকৰা কৰাৰ দায়িত্বও তাইবেই। নহ'লেমো
ছোৱালীৰ দাম ইমান হ'ব নে ? তিবোতাৰ ইমান দায়িত্ব—সেয়ে হে
ইমান দাম।

আৰু ?

নিজকে অপৰাধী অপৰাধী জাগিল কাৰণমৰ। জীয়েকক বেচি
দাম লোৱা হৈ গ'ল কেতিয়াবাই। আজি কেইবাৰছৰো হ'ল।
অথচ তাইক সি স্কুলত পঢ়িবলৈ দিছে। লোকে তাইক কিনিহে,
কাৰণমে মনতে কয়, লোকৰ ঘৰলৈ তাই যাবই জাগিব।

অতীতবোৰ কাৰণমৰ স্মৃতিত টুকুৰা-টুকুৰকৈ আৰিভাৰ হ'বলৈ
ধৰে।

দৰা-ঘৰে বিৱাহ-পৰ্ব সংক্ৰান্ত দহটা মেধোন কাটিছিল। তাৰে
পাঁচটা কঙ্গা-ঘৰৰ তাগত পৰিছিল। সেই কটা পাঁচটা মেধোনৰ
'দাম'ৰকপে সি দৰা-ঘৰক দিছিল সাতখন কাহী, তিনিটা কাহৰ
বাটি আৰু দৃহাজাৰ নগদ টক। আনহাতে গুমবাৰ দাম'ৰকপে
কাৰণমে পালে পাঁচটা মেধোন, সাতজনী গাই, কাহী এৰাবখন
আৰু কাহৰ বাটি ছ'টা। লগতে পালে নগদ টকা তিনি হাজাৰ।
তাৰে ডেৰ হাজাৰমান কাৰণমৰ ভায়েক-ককায়েক আৰু তাৰ বংশৰ
আন আন লোকৰ মাজত ভগাই দিয়া হ'ল। কাৰণমৰ নিজৰ
ভাগত পৰিল ডেৰ হাজাৰমান।

মুঠতে কিমান হ'ল ?

কাৰণমে ছিচাপ কৰিবলৈ ধৰে।

এটা মেধোনৰ দাম খুব কমেও এহাজাৰ ছশ বা তিনিশ টক।
ভাড়কৈ যেহিও হ'ব পাৰে। শকড-আৱত দৌৰল খিং থকা
মেধোনৰ দাম ডেৰ হাজাৰতকৈ বেছি পৰেই। তেন্তে ?

পাঁচটা মেধোন। দাম পৰিব,—এটাৰ দাম এহাজাৰ ছশকৈ
ধৰিলে হ'হাজাৰ টক। সাতজনী গাই। এজনীৰ দাম তিনিশকৈ

ধৰিলে দুহাজাৰ এশ টকা। আৰু এষাৰখন কীঠোঁ। এখনৰ
দাম দুশ্টকৈ ধৰিলেও দুহাজাৰৰ কম নহ'ব। আৰু হ'টা বাটি
পৰিব শূব কমেও তিনিশ টকা। তেন্তে মুঠ কিমান টকা
হ'ল ?

জ'হাজাৰ। দুহাজাৰ এশ। আৰু ? সোহাতৰ তঙ্গনী
আঙুলিটোৱে বাঁওহাতৰ আঙুলিবোৰ মূৰ ঘূৰাই ঘূৰাই কাৰণমে
গণে। আকো আত হৈবাই যায়। পুনৰ গণে। এষাৰ হাজাৰতকৈও
বেছি !

সোকৰ ইমানখিনি টকা ধাই ধৈছো, কাৰণমে মনতে কয়,
কিষ্ট ছোৱালীজনীক দৰাৰ ঘৰলৈ পঠিয়াই দিব পৰা নাই। সিঁহতে
যদি কয়, ছোৱালীজনীক আৰু নালাগে,—দামখিনি ঘূৰাই দে।
তেতিয়া ? কি হ'ব উপায় ?

নাই, কাৰণমে সিঙ্কাস্ত কৰি পেলায়, ছোৱালীজনীক দৰাৰ
ঘৰলৈ সোনকালেই পঠিয়াই দিব লাগিব। পলম কৰিলে বেয়া কথা
হ'ব। কাইলৈকে চহৰলৈ গৈ তাইক মাতি আনো নেকি ? সময়
নাই দেখোন। কাইলৈ বাঁহখিনিও কাটি শেষ কৰিব লাগিব।
ল'বাকেইটাই অকলে নোৱাৰে। চিঠি এখনকে পঠিয়াই দিলে কেনে
হয় ? অ, তাকে কৰিব লাগিব। তাইক গিবিয়েকৰ ঘৰলৈ
পঠিয়াই দিব পাবিলৈ নিশ্চিন্তে ধাকিব পাৰিম। তাই বাক আহিব
নে ? নহাৰ কাৰণ নাই। মোৰ কথা তাই এতিয়ালৈকে
নমনাকৈ থকা নাই। মোৰ কথা তাই কেতিয়াও নেপেলায়।
হ'বই ! একেজনী ছোৱালী। তাইক মই কম মৰম কৰো নে !

“হেব দ্বাৰাৰ মাক”, লগে লগে কাৰণমে বৈশীয়েকক মাতিলৈ,
“চিঠি লি ছোৱালীজনীক মাতি আনো।”

“কেলেই ?” বৈশীয়েকক মুধিলৈ।

“এ বুজিছ, তাইক এইসবে বাখিলৈ কথা বেয়া হ'ব পাৰে।”

“কেনেকৈ ?”

“বুজিছ, ডাঙৰ ছোৱালী। ক'ত কি হয় ক'ব নোঢ়াবি।”

“তেনে কথা কৈছ কেলেই ? তাইব ওপৰত মোৰ বিশাস আছে।”

“নহয়—আজি-কালিৰ ছোৱালী, ঠিক নাই। কিবা হৈ গ’লে
লোকে দামধিনি ঘূৰাই ল’ব।”

“কিন্তু তাই যে স্কুলত পঢ়ি আছে।”

“স্কুল-তিস্কুল বাদ দে। পঢ়ি-গুনি ডাঙৰ মাছুহ হ’বলৈতো নাযায়।”

“কোনে জানে। পঢ়ি ধাকিলে ল’ব পাৰে। ভৈয়ামৰ মাইকী
মাছুহ দেখোন হয়। তই জানো দেখা নাই ?”

“বাদ দে, বাদ দে। বিয়া হোৱা ছোৱালী বাবু-চাহাব হ’বলৈ
যায় ! ল’বা-ছোৱালী অম্ব দি গিবিয়েকৰ ঘৰখন চোৱাই হ’ল
ছোৱালীৰ কাম।”

“তাই জানো মানিব ?”

“নামানি কি কৰিব তাই ? লোকে কিনিছে—তাই যাবই
লাগিব। বাক, মই মিনজুমৰ তালৈকে যাওঁ। চিঠি এখন লিখিবলৈ
দিম।”

কৈয়েই কাৰণমে লেমটো অলাই চাঙৰপৰা নামি গ’ল।

মিনজুমে চিঠি লিখে বছতৰ কাৰণে। দিনটোত কমেও দহখন
দৰখাস্ত নতুবা চিঠি লিখি দিবলগীয়াত পৰে। গাউঁখনত লিখিব-
পঢ়িব অনা মাছুহ কেইবাজনো আছে যদিও সিঁহতে ইংৰাজীত
ভালকৈ লিখিব নাজানে বাবে সিঁহতৰ ওচৰলৈ কম মাছুহ যায়।
মিনজুমে বি.এ. পাচ কৰি শিক্ষকতা কৰিছিল চাৰি বছৰমান।
চাকৰি কৰি ভাল মলগাত চাকৰিকেই এবি দিলে। এতিয়া খেতিৎ
ধৰিছেহি। সুবিধা পালে আন ব্যৱসায়ো কৰে। বছতে কয়,
লি হেনো আগস্তক বিধানসভাৰ নিৰ্বাচনত নামিব।

“মিনজুম আছ নে ?” কাৰণমে বাহিৰপৰাই মাত দিলে।

“আৰ্হা—” মিনজুমে উভৰ দিলে। “কোন গুমবাৰ দেউতাক
নেকি ?”

“ঞ্জি।”

ইতিমধ্যে সি অখলাইদি চাঙত উঠিলৈই।

“চিঠি এখন লিখিদেচোন—” কাবণ্ডমে ভিতৰলৈ সোমায়েই ক'লে ।
“কালৈ ?”

“এ, ছোরাশীজনীক ঘৰলৈ মাতি আনিব জাগে—” সি শীৰা
এখন টানি নি ক'লে ।

“ক'চোন বাক ।”

মিনজুমে কাগজ-কলম লে লিখিবলৈ বঢ়ি গ'ল ।

“ব'বি, মই নিজে কাগজ আনিছো ।”

কাবণ্ডমে কেইবাটোও ঝাউ ধকা মলিন কাগজ এটুকুবা মিনজুমলৈ
আগবঢ়াই দিলে ।

“নাজাগে, মোৰ কাগজেবেই হ'ব ।”

“নাই নাই, তোৰ কাগজ কিয় নই কৰিবি ।”

“বচতে তই কৰাৰ দৰে নিজে কাগজ আনে : কিন্তু মই নিজে
কাগজতে লিখো ।”

“বাক, সিখ ।”

“ক'চোন ।”

“লিখ— যাবা, বেগতে ঘৰলৈ আঠ ।”

“ব'চোন শুনবাৰ” দেউতাক”, মিনজুমে লিখিব পুজি ক'লে,
“তেনেকৈ চিঠি নিলিখে ।”

“কি বুলি লিখে, সিখ ।”

“লিখিবলগীয়া কথাখিনি আগে চল কৈ বৈ : তাৰ পিচত মই
সজাই-পৰাই লিখিম ।”

“কিন্তু মই যি কৈছো তাকে লিখিব জাগিব ।”

“তই নোকোৱা কথা মই কিয় লিখিম ?”

১। আহীসকলৰ বাব বখা পৰ্যাতি বতে হেউতাকৰ বাবৰ শেষৰ
বৰখনিটো (last syllable) পুঁতেক বা চৌৱেকৰ মাবৰ প্ৰথম বৰখনি হয়।
বেৰে, কাবণ্ডব হেউতাকৰ বাব হ'ল ‘তৃষ্ণকাৰ’। তৃষ্ণ+কাৰ কাৰ
বৰখনিটো ‘তৃষ্ণ’ মাবৰ আগত বোগ বি তৃষ্ণকাৰৰ পুঁতেকৰ মাব হ'ল
'কাৰণ্ডব'। সেইবে কাবণ্ডব চৌৱেকৰ মাব ‘তৃষ্ণবা’ (তৃষ্ণ+বা) হ'ল।

“লিখ তেন্তে। লিখিবি, ‘য়াবা,’ তই ঘৰলৈ বেগতে আহ। খুব অকবী কথা আছে।’ ইমানেই লিখ।”

মিনজুমে চিঠিখন লিখি কাবণ্ডক পঢ়ি শুনালে,—

“মৰমৰ য়াবা,

মৰম জ’বি। কেনে আছ? পঢ়া-শুনা ভালেই চলিছে নিশ্চয়।

এটা কথাৰ বাবে তোলৈ এইখন চিঠি লিখিছো। তই এই দ্বই-এদিমৰ ভিতৰতে ঘৰ পোৱাকৈ আহিবি। খুব অকবী কথা আছে। পলম নকৰিবি দেই।

ইতি।

তোৰ মেউড়াৰ।

হ’ব নে বাক ?”

“ঠিকেই লিখিছ”, কাবণ্ডমে ক’লে, “পিচে চিঠিখন পঢ়া মাত্ৰকে চুম্বকে টোনাদি টানি আনিব পৰাকৈ লিখিব পাৰিলে ভাল আছিল।”

“তই কেনেকৈ ক’ব পাৰিবি? এইখন চিঠিৰ আকৰ্ষণ-শক্তি চুম্বকড়কৈ বেছি ও হ’ব পাৰে।”

কাবণ্ডমে মিচিকিয়ালে আৰু চিঠিখন লৈ ততালিকে উঠিল।

“যাঁও দেই—” সি থিয় হৈয়েই অলপ সুমাই ধোঢ়া লেমৰ কিতাভাল বঢ়াই দি ক’লে।

“বহচোন অলপ—” মিনজুমে ক’লে। “ইমান সৰালবি কিয়?”

“কাইলৈ চহৰলৈ যোৱা মাঝুহ বিচাৰিবলৈ যাঁও। চিঠিখন দি পঠিয়াব লাগিব।”

“তথাপি অলপ আপং ধাই যা।”

“নাই নাই, কাইলৈৰ ভিতৰতে হোৱালীজনীয়ে চিঠিখন পোৱাকৈ পঠিয়াবই লাগিব। যাঁও দেই।”

লগে লগে মিনজুমৰ উত্তৰলৈ বাট নোচোৱাকৈ কাবণ্ড ভতাতৈৱাকৈ শোই গ’ল :

১। শুব্রাক মৰমতে বড়া বাব। আহী-সমাজত হোৱালীৰ নাবৰ আগত ‘যা’ বোখ হি মৰমতে বা থৰতে বড়াৰ নিয়ম আছে।

॥ দুই ॥

হুমিনমানৰ পিচতে আবেলি শুমৰা ঘৰত খলালহি। তাই
ভাবিছিল কিবা ঘটনা ঘটিছে – নতুবা কাজৰাবাৰ টান বেমোৰ হৈছে।
সেয়ে তাই সুবৰ্পৰাই অতি ব্যগ্রতাৰে ঘৰলৈ চাই পঠিয়ালে। আগ-
চাঙ্গত কাকো দেখা নাপালে। তাইব উৎকঠা বাঢ়ি গ'ল। সকলো
ভিতৰতে আছে তেন্তে, তাই ঘৰতে ক'লে। কাৰ বেমোৰ হৈছে?
অঘটন ঘটনা? . দেউতাৰ নিশ্চয় নহয়। মাৰ? ককাইদেউৰ?
তায়িৰ? ?

তাই বেগাই খোজ দিলে। কলিজাৰ ধপ্ধপনি থৰ হ'বলৈ
থবিলে।

চাঙ্গত উঠি তাই দেখিলে ছুতাৰবাৰ এক। তাই ছুতাৰ খুলি
ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল, কোনো নাই। মোক কিয় মাতি
পঠিয়ালে, তাই ঘৰতে প্ৰশ্ন কৰিলে: কি জকৰী কথা হ'ল?

অলপ পিচতে শুময়ি স্থূলবপৰা আঠি খলাল।

“দেউতা ক'লি গ'ল, তায়ি? ” শুময়ি সুধিলে।

“বীচ কাটিবলৈ গ'ল।”

“মাইত? ”

“পথাৰলৈ গ'ল।”

“দেউতাই কিয় মোক মাতি পঠিয়াইছে? ”

“ক'ব নোৱাৰো।”

“ভঞ্জতক একেৱ কোৱা নাই নেকি? ”

১। শুময়াৰ ভাণেকৰ নাৰ তৰিয়ি। আক ঘৰতে বড়া নাৰ হ'ল তায়ি।

২। চিয়া তিলাৰ পচিয় অকলৰ আহীনকলৰ কোনো কোনো ঘৰত
হৃথিৰ ব। ডিনিৰবকৈ ছুতাৰ ধাকে। আগলামৰ ছুতাৰখন পুকৰব আক একোৰৰ
বা শুয়োকৰৰ ছুতাৰ তিবোতাৰ।

“নাই কোরা !”...

সক্ষ্যা কাবণ্ডি হাবিবপুরা আহি পোরাৰ লগে লগে শুমবাই
সুধিলে, “দেউতা, তই মোক বৰ ভয় ধূৱালি । মই ভাবিছিলো
বৰত কিবা হৈছে । কিয় মাতি পঠিয়ালি ?”

“লাহে-ধীৰে ক’ম বাক পিচড় — ” কাবণ্ডিৰে লাহেকৈ ক’লে ।
“তই এতিয়া জিবাই ল ।”

“মোৰ ভাগৰ লগাই না ।”

“তথাপি পিচড় ক’ম দেই ।”

শুমবা অহা গম পাই তাইৰ সককালৰ লগৰ ছোৱালীৰোৰে
তাইক চাবলৈ আহিল । যিতেৰ নামৰ ছোৱালীজনীয়ে নিজৰ
কেঁচুৱাটি ঘোকোচাত লৈয়ে আঠিছে ।

“অ’ তইত নেকি ?” সিইতক দেখি শুমবাই বহাবপুৰা উঠি
মিচিকিয়াই ক’লে । “আহ । বহ । বহচোন ।”

কেয়োজনী ছোৱালী বহিল ।

“তোৰ কিমান ল’বা-ছোৱালী হ’ল যাতেৰ ?” শুমবাই
যিতেৰ নামৰ ছোৱালীজনীক সুধিলে ।

“এইজনীক লৈ ছুটা ।”

“তোৰ একা, যামে ?”

“মোৰো ছুটা”, অমে নামৰ ছোৱালীজনীয়ে উস্তুৰ দিলে,
“পেটৰটো লৈ তিনিটা ।” অমেয়ে হাহিলত আটাইকেয়োজনীয়ে
হাহিলে ।

“তোৰ কিমান, যাবম ?”

“ডেব বহৌয়া এটা ল’বা”, লিবম নামৰ ছোৱালীজনীয়ে
উস্তুবৰত ক’লে ।

“তই এতিয়া কিমান ক্লাচড পঢ়ি আছ, যাবা ?” অমেয়ে সোখে ।

“ক্লাচ টুহেল্ভত”, শুমবাই উস্তুৰ দিয়ে ।

“বাবু হ’ব পৰা হ’লি আক — ” যিতেৰে কয় ।

১। হতীৰ ঝৈৰে বি কোনো চৰকাৰী চাকৰিজীবী লোকক মূলাইছে ।

“বাবু হ’লৈ আক ইয়াতকৈও বেছি পঢ়িব লাগে”, শুমৰাই
মিচিকিঙ্গাই হাহি কয়।

“আমি হ’লৈ গাৰিতে পঢ়ি ধাকিলো—” যাবমে হস্মনিঙ্গাহ কাঢ়ি
কয়।

“পঢ়িবি কিয় ?” শুমৰাই প্ৰতিবাদ কৰে। “প্ৰড়োক মানুষৰ
সুকীয়া সুকীয়া কৰ্তব্য আছে, তেওঁ য’ত্তেই নাথাকক---শিক্ষিত
হওকেই বা নহওকেই।”

“এইবোৰ কথা ভাবিলৈ দেউতাইতৰ ওপৰত খঃ উঠি যায়—”
জমেয়ে কয়

“কিয় ?” শুমৰাই সোধে।

“দেউতাইতে মোক সককাল্পন্তই নেবেচা হ’লৈ ময়ো পঢ়ি
ধাকিব পাৰিলোঠেতেন।”

“মিচাকৈয়ে খঃ উঠে—” যিত্তেৰে সমৰ্থন কৰে।

“মোক সককাল্পন্তে নেবেচিলৈও এইবোৰ নিয়ম ভাল মালাগে—”
লিবমে কয়।

“কিয় বেচিলৈও পঢ়ি ধাকিব পাৰিলোঠেন।”

“তই জাবো ক’ব মোৰাৰ ” জমেয়ে কয়, “ক্লাচ এটৰ পৰীক্ষা
দিয়াৰ পিচত দেউতাইতে মোক দৰাৰ ঘৰত ধাকিবলৈ কোৱাত
মই আপনি কৰিছিলো। তেভিয়া দৰা-ঘৰক অনোদাত সিঁঠতে
বাইজৰ ওচৰত গোচৰ ভবিলে। বাইজে বায দিলত সিঁঠতে মোক
টানি লৈ গৈ ল’বাটোৰ লগত জোৰ কৰি শুণাই মিহিল। পিচৰিনা
মই ঘৰলৈ পলাই আহিছিলো। সিঁঠতে আকো মোক টানি লৈ গৈ
আগতে কৰাৰ ঘৰে কৰিলৈ। আক বেলেগ কোঠা এটা সাজি
মোক তাড়ে বক কৰি বাখিলৈ।”

“বৰ বেঙ্গা কথা—” শুমৰাই মন্তব্য কৰিলৈ।

“আমাৰ সমাজৰ এইবোৰ নিয়ম বৰ বেঙ্গা।”

আপত্তি চূড়াটো আগত দৈ হামিঙ্গাই থক। কাৰণমে হঠাতে চু
হৃচা ভাঙবকৈ যেলি শুমৰালৈ চালে। তাই গম পোতা নাই।

“বেয়া বুলি ক’লে আকে দাত ভাতি মিম বুলি ধমক দিয়ে
নহয়—” যিতেবে কয়।

“মতা মানুহবিলাকে তিবোতা মানুহক সম্পত্তি বুলিয়েই
ভাবে—” গুমবাই গহীন স্বরত কয়। “ছোরালী অন্ত হ’লেই
সিঁহতে ভাবে, নতুন সম্পত্তি এটা আহিল। এই ছোরালী বেচা-
কিনা প্রধাটো অতি সোনকালে উঠাই দিব লাগে।”

‘কথাটো বেয়া হ’ল’—নিজে নিজে খং উঠি থকা কাবণ্ডে
মনতে ক’লে। ‘ছোরালীকেইজনীক খেবি পঠিয়াই দিয়া ভাল
হ’ব।’

“তহ্ত যাগৈ—” কাবণ্ডে জুহালৰ জুইকুবালৈ চাই ক’লে।
“এইব ভাগৰ লাগিছে চহৰপৰা আহি। এই শোৱকগৈ।”

“মুঠেই ভাগৰ লগা নাই, মেউড়া—” গুমবাই মিচিকিয়াই ক’লে।
“অলপমান হে খোজ কাঢ়িলোঁ। বেছিভাগ বাস্তা বাচত হে আহিলোঁ।”

কিন্তু তাইব প্রতিবাদত ছোরালীকেইজনী নব’ল। সিঁহতে
দেখিলে, কাবণ্ডৰ চকুৱে-মুখে খং। সিঁহতে ইজনীয়ে-সিজনীয়ে
চালে। বোকোচাবপৰা নমাই কোলাত লৈ কেঁচুবাটিক পিয়াহ খুবাই
থকা যিতেবে লবালবিকৈ কেঁচুবাটিক আকে বোকোচাত তুলি ল’লে।

“যাও মেই যাবা—” অমেয়ে ক’লে।

“বহ না—” গুমবাই প্রতিবাদ কবিলে, “বহ আকে।”

কিন্তু আটাইকেয়োজনী ছোরালী ইতিমধ্যে বহাবপৰা উঠিল
আক লগে লগে শুলাই গ’ল।

“তই কিয় ছোরালীকেইজনীক যাবলৈ দিলি মেউড়া?”
ছোরালীকেইজনী শুচি ষোড়াব পিচত গুমবাই প্রতিবাদ কবিলে।

“তোক ক’বলগীয়া কথাখিনি কোৱাই নাই—” কাবণ্ডে
গুমবালৈ মোচোৱাকৈয়ে লাহেকৈ ক’লে।

“কি কথা?”

“বিটোব কাবশে তোক মাতি অনাইহোঁ।”

“পিচতো ক’ব পাবিলিহেতেন।”

“তই বুজা নাই যাবা ! এইকেইদিন মোব টোপানরেই নাই !”

“কি হ’ল যে তোব চৌপনি নোহোৱা হ’ল ?”

“বহুত কথা ! আক কথাটো ডাঙবেই ! ভাবি ভাবি মই ইয়াকেই ঠিক কৰিছো—”

“কি ?”

“তই স্তুল এবিব লাগিব !”

“কি ক’লি দেউতা ?”

“সিচাকৈয়ে কৈছে !”

“সিচা ? মই স্তুল এবিব লাগিব ? কি কৰিবলৈ স্তুল এবিব লাগিব মই ?”

“তই—তই—”

“মানে খৰচ দিব নোৱাৰ ?”

“নহয় ! তটি গিবিয়েবৰ ঘৰলৈ যাব লাগিব !”

“কি ?”

কাৰণমে প্ৰাত্যাঞ্চল নিমি আপঙ্কৰ ঢাকাটো মুখত দি একেৰাহে কেইবাচোৱা আপঃ গিলি দিলৈ।

“কি ক’লি দেউতা ?” শুমবাই উত্তেজিত হ’ল ক’লে। “মোব স্বামী কোন ? মই কি শুনিছো ? তাৰ মানে তহীতে শোক মনে মনে বেচি দিলি ? কাক বেচিলি ? নকৰ কিয় দেউতা ? কাক বেচিলি ?” শুমবাই হক্ষক কৰে কাঞ্জিবলৈ ধৰিলে।

“নাকাঞ্জিবিচোন যাবা—” মাকে সহানুভূতিৰ প্ৰবত লাহেকে ক’লে। “দেউতাবে এইকেষ্টিমি মনত অলপো শান্তি পোৱা নাই ! তয়ে যদি শান্তিকণ দুবাই আনিব পাৰ ?”

“দেউতাই কিহৰ বাবে শান্তি পোৱা নাই, মই বুজা নাই—” শুমবাই কাঞ্জি কাঞ্জিৱেই ক’লে। ‘মোব স্বাম কমকৈ দিজে বলি মই ক’ব নোৱাৰোঁ !’

“নহয় যাবা ! তই গিবিয়েবৰ ঘৰত খাকিবলৈ মোৰোৱালৈকে দেউতাবে অকপো শান্তি নাপাই !”

“ମୋକ ମାବି ପେଲା ଦେଉତା—” ଉତ୍ସେଜନାତ କାଳି କାଳିଯେଇ ଶୁମବାଇ କ'ଲେ । “ମୋକ ମାବି ପେଲା । ମୋକ ଆନକ ବେଚାତିକେ ମାବି ପେଲା ଦେଉତା !”

“ବିଯା ଦିଯାଟୋ ନୋହୋରା-ନୋପୋଜା କଥା ନହୟ ଯାବା—” ମାକେ ସାଞ୍ଚନୀ ଦିବ ଖୁଜି କଯ । “ମାନୁହେ ନକବା କାମ ନହୟ ।”

“ତହିଁତେ କେତିଯା ମୋକ ବିଯା ଦିଛିଲି ମୀ ?” ଗାଲବ ଚକ୍ର-ପାନୀଧିନି ହାତେବେ ମଚି ଦି ଶୁମବାଇ କଯ । “ଏହି ଝାଇକୈସେ ଶୁଧିଛୋ ମା, ତହିଁତେ ମୋକ କେତିଯା ବିଯା ଦିଛିଲି ?” ଏଇବାବ ତାଇ ଚିଞ୍ଚି ଚିଞ୍ଚିବି କ'ଲେ, “ନକବ ତହିଁତେ ? ମୋକ କାକ ବେଚିଲି ଦେଉତା ?” ତାଇ ଆକୋ ତକ୍ତକାଇ କାଳିବଲେ ଧବିଲେ । “ମାବି ପେଲା ମୋକ । ବେଚିବଲେକେ ମୋକ ଅଞ୍ଚ ଦିଛିଲି ନେକି ? ଜଞ୍ଚ ଦିଛିଲି କିଯ ?”

ଶୁମବାବ ମାକବ ଘନଟୋ ମେମେକି ଗ'ଲ । ଚକ୍ର-ପାନୀରେ ଭବି ପବା ତାଇବ ଅନୁବଧନ ଫାଟି ଚୂମାବ ହେ ଯାଯ । ଆକ ଲଗେ ଲଗେ ଚକ୍ର-ପାନୀର ମୌତ ବିଜୁଳୀ ବେଗେ ବୈ ଗୈ ତାଇବ ଚକ୍ରୟୁବି ପ୍ଲାରିତ କବିଲେ ।

“କନ୍ଦା-କଟା କବି ଲାଭ ନାଇ—” କାବଣ୍ମେ ବେବବ ଫାଲେ ଚାଇ ଗହିନ ଶୁବତ କ'ଲେ । “ତହି ଗିବିଯେବର ଘବଲେ ଯୋଗ୍ରାତ ବାଦେ ଆନ ଏକୋ କବିବବ ନାଇ । ଆକ ଯାବଣ ଲାଗିବ ମୋନକାଲେ । ପଜମ କବିବବ ସମୟ ନାଇ ।”

“ତହିଁତେ ମୋକ କେତିଯା ବେଚିଛିଲି ?” ଏଇବାବ ଶୁମବାଇ ଗନ୍ତୀର ଶୁବତ କ'ଲେ । “ଆକ କ'ତ, କାକ ବେଚିଛିଲି ?”

ମାକ-ଦେଉତାକ ନିକଟବ । ନିକଟବ ଏଇ କାବଣେଇ ହ'ବ ପାବେ ଯେ ଡେଙ୍ଗୁଳୋକେ ଭାବେ, ଶୁମବାଇ ନିଜେ ସକଳୋ ଆନେ । ଗତିକେ କ'ବବ ପ୍ରଯୋଜନ ନାଇ ।

ଅଭୀତବୋର ମନତ ପେଲାବଲେ ଚେଷ୍ଟା କବେ ଶୁମବାଇ । ତାଇକ ବିଯା ଦିଯାବ କଥା ତାଇବ ଶୁଠେଇ ମନତ ନପବେ । କେତିଯା ମୋକ ବେଚିଛିଲ, ତାଇ ବାବେ ବାବେ ନିଜକେ ଅଞ୍ଚ କବେ । ତାଇବ ମନତ ପବେ—ଶୂବବ ଗାଞ୍ଚ ଏଥନବ ଏଥବବ ଲଗତ ସିଇତବ ସବଧନବ ସାମାଜିକାରେ ସହଜ ଆହେ । ସେଇ ସହକଟୋ କି ତାଇ ନାଜାନେ ଆକ ସେଇ ବିଷୟେ ତାବି ଚାବବ ବା